

БЕЛОГРАДЧИК (МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ)¹⁾

Киро ПАНОВ²⁾

Abstract. This slim book was published in 1938 in Belogradchik. Its author is Kiro Panov, a lawyer, then well-known, today – forgotten. The book describes the history of the town – from the ancient to the modern times. Probably the book cannot be considered as a reliable historical source. However, the love of the author to his homeland grips the reader even today. Most of the book’s descriptions seem to be oral histories of other Belogradchik people, collected carefully in a long period of time by the author.

Keywords: Belogradchik, history, Kiro Panov

Предговор

Преди 85 години французкият писател и публицист Бланки (1845), а по-късно австрийският учен Феликс Каниц (1875), описаха, дори възпяха хубостите на нашия град и околността му, а нашите учени, при все че се минаха цели 50 години от освобождението ни, макар че нашата държава даде легиони учени, в числото на които влизат и не малко наши съграждани, не се погрижиха да опишат в подробности тия

хубости, а заедно с това – историята на нашия град и край. Именно за това аз със слабите си сили взех грижата да събера оскъдни материали за историята на града и околността му, които да оставя написани на книга, защото с изчезването на нас – старите, ще изчезне и това, което ние сме чули и научили, ако то не бъде записано или предадено по друг начин, за да може да се знае и след смъртта ни. Заедно с това аз се постарах да посоча и някои от по-красивите места в околността на града.

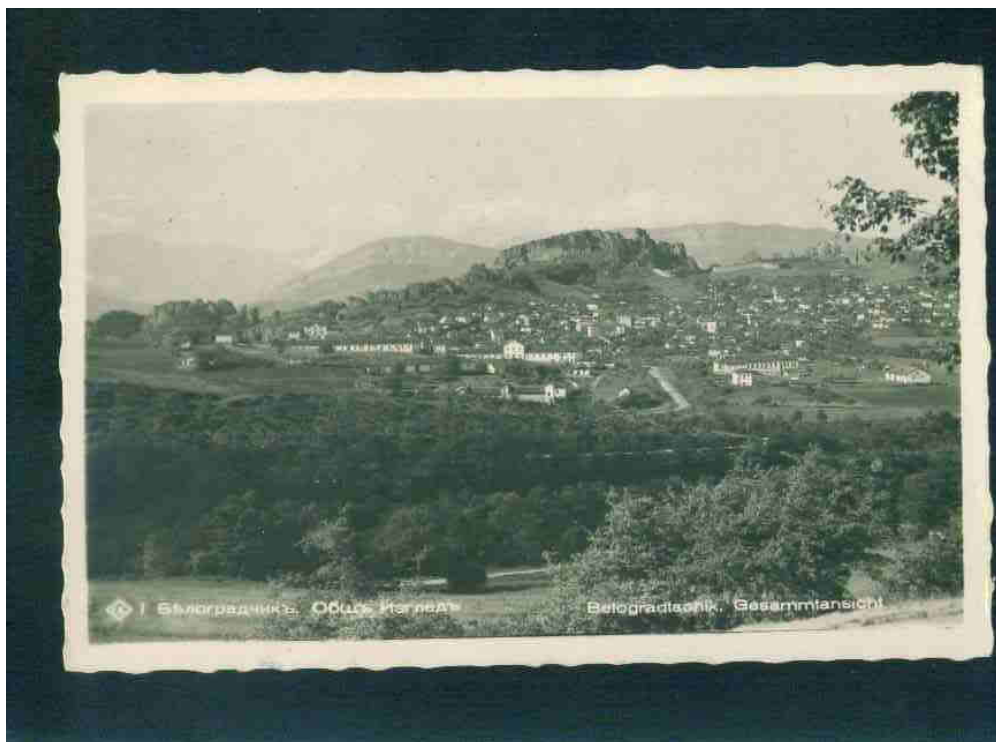

Нека този оскъден и невещо написан материал да послужи на поучените от нас, та като го разработят и допълнят, да имаме нещо по-съвършено. И историята на града ни да може да се знае и то не само от тия, които са се родили и живели в него, но и от посетителите му.

Бѣлоградчик, „Спасовден”, 1926 г.

Гр. Белоградчик

Във времето на римското владичество, когато градът Рациария (днешното крайдунавско село Арчар) е бил главен град на Западна Мизия, за опазване на централния път, водещ от Рациария през Найсус (Ниш) за Скупи (Скопие) и оттам за Драч на Адриатическо море, с разклоненията му за Браничево и други населени пунктове на империята, е било необходимо да се изградят край него крепости и бойници.³⁾ За тая цел римляните са избрали непристъпните Белоградчишки скали, където са съзидали една от тия крепости, остатъци от които и сега могат да се видят върху най-високата скала над града, скачена с крепостта, строена по-късно. Край същата крепост е имало заселище, което е съществувало дори до разпадането на Римската империя, а и по-късно до падането на България под турско иго.

Каква точно е била съдбата на това заселище не може с положителност да се каже, тъй като не съществуват исторически данни за това. Преданието говори, че през време на Второто българско царство (XIV век), след падането на Търново (1393 г.), Срацимир Видински, оценявайки силата и значението на някогашната римска крепост при Белоградчик, я реставрирал и разширил. Така той издигнал нови стени, при съзиждането на които са употребени камъни и тухли от стари сгради, поставени несиметрично, между които се срещат и такива с издълбани и художествено изработени върху тях кръстове, обстоятелство, което сведочи, че са вземани от зидовете на разрушени сгради и на някоя старинна църква.

На въпроса какво име е носел градът преди падането на България под турско иго, при наличността на горните данни и предание, се отговаря следното: Белоградчик не ще да е носил сегашното си име, а ще да се е наричал „Зелен град”, бидейки заобиколен и в миналото със зеленина и гори (предимно дъб, габър и бук, а по скалите черен бор, ясен, дива череша и др.), които по онова време са били почти девствени. В полза на твърдението ни говори обстоятелството, че и сега пролет, лято и есен горите и поляните около града са облечени със зеленина, а скалите даже и зима – със зелени борове и мъхове. Това се потвърждава още от следното – местността, находяща се на юг от крепостта и граничеща с нея и днес носи названието „Зелениград”, когато в нея местност няма никакви следи от крепости и сгради, а знайно е, че на старобългарски език град означава крепост, от което следва да се заключи, че местността е получила името си от крепостта и градището до нея.

Турците през 1393 г. нападнали крепостта и след упорита борба, с цената на много жертви, я превзели. Юначните защитници били избити,

населението се разбягало и част от него някъде в чужбина се претопило, та от крепостта и града останали само развалини.

Този край останал почти необитаем, та в полските села (в Загорието) „цели 70 години петел не е пропял” (цели 70 години е бил безлюден). Най-после турците го колонизирали с преселници българи от разни краища на държавата. В Белоградчишката околия (кааза) само около Стара планина били останали малки групи от старите ѝ жители, а в полето, на мястото на избягалото население са били заселени преселници от Македония, Тетевенския и Троянския балкани, а и от други места. Белоградчик, обаче, останал руина до средата на XVII век, когато са се запалили първите освободителни искрици в Източна Сърбия и Западна България (в нашия край) – обстоятелство, което накарало турските бейове да се заселят до крепостта, та по този начин е образувано ново заселище на мястото на стария Зелен град, който е стоял в развалини цели 250 години, на което е било дадено названието „Бератчик” (по името на гр. Берат в Албания) или Белиградчик от името на Белград в Сърбия. Само че като на малък градец и в двата случая е прибавено към името му частичката „чик”, което в умалителна форма на турски означава „Бело-градче”. Едно предание по-малко правдоподобно говори, че Белоградчик е заселен с преселници от градището Бела, което се е намирало при изворите на Белската река (руини, които и сега личат), гдето преди падането на Второто Българско царство е била лятната резиденция на Срацимира Видински⁴⁾ и от друго едно заселище с името „Градчик”, което се е намирало в местността „Селище”, където сега се намира Белоградчишкият овощен разсадник. Така от съединяването на двете имена се е образувало името на града „Бело-градчик”. Казваме, че тази версия едва ли е правдоподобна, защото нито турците, нито българите са могли да назоват едно заселище с името „Градчик.”⁵⁾

Че Белоградчик е старо заселище, разрушено по време на турското нашествие, освен преданието,⁶⁾ има и други доказателства. Такива са например разваления стар римски водопровод в местността „Крещеница”, отстоящ на 4-5 км на изток от града, който е носил вода за напояване в града до самата крепост, както и намерените развалини на стари сгради и старинна църква в центъра на града, там дето е домът на покойния Стефан Андреев (до къщата на д-р Александър Стефанов). В развалините на тази църква са намерени кръстове, сир възък и други предмети. А до тия развалини беше открит и един кладенец (бунар), иззидан с дебели церови талпи и запълнен с пръст. Трите турски (мохамедански) молитвени домове (джамии), две от които са разрушени през Освободителната война, са имали берати, от които се вижда, че са били построени преди 180-200 години. Други две вековни сгради стояха до 1885 и 1898 година. „Войводеният конак” беше в двора на сегашната прогимназия „Христо Ботев” – двуетажно здание, направено от дялан къмък (долният етаж) и долма (горният етаж) с богата резбарска украса по таваните и долапите, което здание личеше, че е строено преди повече от 1-2 века. Това здание изгоря по време на Сръбско-българската война през 1885 г. „Новият конак” беше красиво каменно двуетажно здание с два закрити балкона, строено след „Войводения конак”. Това здание пострада частично от бомбардировката на града от румънската артилерия, която стреляше от „Калето” над с. Боровица. То бе съборено през 1898 г. и на мястото му се построи Военният клуб. Стара сграда още беше Астахенето (болницата), която беше над „Тиквината градина”. Освен това джамиите х. Мехмед и х. Юсеин, първата от които и сега съществува, са придобили с тапия на Осман Пазвант ливадата в м. „Планиница”, Янъовско землище, бивше притежание на разрушения манастир „Рождество Св. Ив. Кръстител” (Енъов ден), още през 1790 год., а воденицата в с. Бела до извора на реката при Срацимировата

лятна резиденция, която според преданието е обслужвала Срацимировите палати със жито, е минала като джамийски вакъф още при заселването на града. Всичко това иде да подкрепи твърдението, че не след много време от падането на Българското царство под турско иго, градът е подновен и заселен с турци, а заедно с тях и с българи – търговци и занаятчии.

Като административен център Белоградчик е бил седалище на воевода (каймакамин). В границите на Белоградчишкото воеводство са влизали всичките села, които и по настоящем влизат в Белоградчишката административна околия. Имало е три татарски селища, заселени от Кримски татари, при селата Влахович [Подгоре], Рабиша и Дражинци, а от 1852 г. и едно черкезко селище, начено „Османие”, което е било на мястото на новото село Александрово [Димово], сега пазарен център на ж.п. линията Видин – Мездра.⁷⁾

Белоградчишките бейове (господари) са имали власт над раята (българите) не само в Белоградчишкото воеводство, а са господствали и над голяма част от раята в Сахренската⁸⁾ (Кулската) и Шаръкьойската (Пиротската) каази, като всеки отделен бей е бил владетел на по няколко села, които са му давали изполица от всички произведения от обработваната от тях земя, а също и от тия от животински произход – жито, кукуруз, боб, грах, масло, сирене, вълна, па даже и ръкоделни изделия. До Освобождението селяните от Презпланинието – Пиротско, които не бяха освободени от чифлигарство, докато нашият край си беше извоювал свободата от това бreme в Белоградчишкото въстание (1850 г.), носеха на господарите си турци ежегодно по няколко десетки чифта чорапи, стотини лакти аби, вълна, масло, сирене и др.

За запазване сигурността на държавата, имота и живота на Белоградчишките бейове и техните семейства разрушената Срацимирова крепост е била вторично възобновена, а по-късно 1828-1837 г. – и

разширена с изграждане на външни две прегради. На юг от нея върху самотна скала е бил издигнат каменен редут, за изкачване до който се е вървяло по 80 стъпала, а градът, с изключение на чисто българската (църковната махла), е бил ограден с ограда „шарампол” от дебели дъбови бутуци (игли) с бойници за стреляне с пушки. Оградата е има две главни капии (порти, входове) – „Видин капия” и „Ниш капия” и няколко второстепенни порти, които се затваряли всяка вечер и отваряли сутрин за влизане и излизане на хората. През цялото време на нощта силни патрули са обикаляли извътре на оградата и за да бъдат будни на

постовете си, се ободрявали с повика „Каракол” (патрул), на който повик са получавали отговора „Азър-Ол” (готов бъди). Из крепостта са се подавали дулата на няколко десетки оръдия. И Белградчишката крепост е била страшилище за вътрешните и външните врагове на Турската империя.

При все това Белоградчик е бил нападан от немците и маджарите в края на XVII век - 1689 г. Има предание, че гористата местност западно от града, по посока на сръбската граница, е получила названието „Карловица” от името на един австрийски пълководец, загинал в този край. През 1850 г. и раята – българите подчерта, че не се страхува от турските оръдия и се повдигна масово срещу тиранията на четиривековните си врагове – турците. Това въстание прехвърли границите на Видинския санджак (окръг) и въпреки че инициаторите му, събудени Белоградчишки граждани, са били предателски избити, не остана без резултат.

Идеята за въстанието е дадена от Руския престолонаследник по онова време Константин Николаевич, брат на О’бозе почившия наш освободител Александър Николаевич, чрез свитата му на Белоградчишките първенци Вълчо Бочов, Недялко Първанов и Лило Панов през 1848 година, когато те са били на поклонение в Светогорските (Атонските) манастири, дето по същото време се е намирал и престолонаследникът. И те след завръщане по домовете си, с помощта на съгражданите си първенци Цоло Тодоров, Константин Янев, Казанджи Петко и дедо Божин Джуджин, проагитирали това пред събудените добри българи из целия Видински санджак, след което на Св. Троица 1949 год. станало общо събрание (първото Оборище) на Раковския манастир от представители на санджака, гдето се образувал комитет за набавяне оръжие и бойни припаси и за подготвяне народа за въстание, като било решено да се въстане на първи юни 1850 година на „Спасовден”. Определени били сборните пунктове на въстаниците – Гърци и Паликовец, Видинско, Козя гърбина и Хасанова махла, Ломско, Сухи дол – между Берковската и Белоградчишката каази, прохода Св. Никола на Стара планина и околността на Белоградчик, за обсаждането му. Цяла година се набирали средства и набавяло оръжие. И никой не дръзнал да предаде апостолите на това свято дело. В навечерието на въстанието, обаче, жената (повторка) на Цоло Тодоров, една гювендия, именуема Стойна, предала инициаторите на това велико народно дело, та били заловени и затворени в крепостта преди започването на въстанието. Това предателство и изстъпленията, извършени в някои села над органи на турската управа, станаха причина да се въстане по-

рано от определения ден. Въстанието е било потушено след 10 дена, като в санджака са паднали около 600 въстаника. Най-много е пострадал Белоградчик, защото освен инициаторите, са били избити около 40 души, глави на семейства.⁹⁾

Турското владичество е било отнело всички права на белоградчишките граждани – българи. На тях дори не е било позволено да реставрират съборената си църква, нито пък да погребват покойниците си в околността на града, та са били принудени да ги погребват вън от градското землище на 6 км далеч от града при запустялата черквица до Башовичките лозя. Турците, напротив, са имали най-широки права, дори по-големи от правата на сънародниците им турци във всички други населени пунктове на царството. По силата на един султански бераг Белоградчишките турци са били войници по рождение, т.е. били са длъжни да пазят крепостта, в замяна на което се освобождавали от всякакви други тегоби. Всяко турско дете (момче) още от рождението си е получавало назначение в охраната на града – „Топчу”, „Пиаде” и „Суварие” (артилерист, пехотинец или конник) и щом стигало до възрастта да може да носи оръжие, е било настанявано в охраната на крепостта. Така е вървяло до Белоградчишкото въстание (1850 год.), когато турците са усилили Белоградчишкия гарнизон и с редовна войска без да са били лишени гражданите-мохамедани от придобитите със султанския бераг права.

Българите, съставляващи занаятчийското и търговското съсловие в града, са успели да издействат бераг за съграждане на нова църква едва в началото на XVIII век и то вън от града, там гдето е сегашната църква „Св. Георги Победоносец”. Тая църква е била построена в земята – ниска, влажна и тъмна като катакомба.¹¹⁾ За съграждането на сега съществуващата църква е издаден бераг едва в 1855 година, когато църквата е осветена. Разрешение за погребване на българите в околността на града е дадено през 1828 год. (когато е върлувала чумата в този край). Така че първият български християнски гроб в околностите на града след новото му заселване датира от 1828 година.

Относно културно-просветното дело на Белоградчик и Белоградчишкия каймакамлък може да се каже следното – Белоградчик е бил средище на просветата и културния напредък в тоя край. В него е имало българско

училище от незапомнени времена, което може би е открито едновременно със заселването на града с българи след първото му опустошаване от турците. Знае се, че в някои семейства в града и околията са се съхранявали ценни старинни книги и ръкописи, които по хитър начин са отнети от Видинския гръцки владика. Тук са учителствали стари калугери и учители местни жители, както и такива дошли от други краища на България. От тия учители като най-добър педагог се сочи поп Иоаники, за когото столетници приказваха, че преди повече от 80-90 години е учил учениците си на география, геометрия и др.

По рано от поп Иоаники е учителствал тука един учител, името на когото не се помни, но който бил известен с прозвището „Гърбавия даскал”, понеже е имал физически недъг – бил гърбав. Неговите ученици са хвърлили първите просветителски искри във Видинския санджак. По-късно, ученикът на поп Иоаники – даскал Петър Златков е учителствал в града и обвинен от турската власт като враг на държавата (тъй като е будил националния дух на раята и я подканял към бунт против тиранията) е бил принуден да емигрира в Русия. Там той учителствал ред години в селата на българските колонисти в Крим и починал в с. Новоцарицино, Бердянски уезд. След него са учителствали в града учениците му – Пунчо Цолов, даскал Иван Кръстев и др. Учението се е преподавало по-рано в една килия близо до старата църква и в частни къщи в църковната махала, а после в старата школа (училище), която е съборена през 1874 год. и на мястото ѝ е съградено училището „Св.св. Кирил и Методий” (зданието, в което днес се помещава Общинското управление). В това училище са преподавали до Освобождението учителите: Васил Тодоров, даскал Симеон (по-късно Ерей Симеон), Петър Лефтеров Арнаудов – свършил Болградската гимназия, Иван Велков – по-късно учител в Първа Софийска гимназия и др. И всички учители са учили учениците си само на български. Лефтеров само ги е учил и на турски. Гръцко писмо и четмо не се учило в Белоградчишкото училище никак, нито пък се е служило някога в църквата на гръцки. Именно за това първият български екзарх Антим I Видински митрополит, като зае екзархийския пост и остави за свой заместник Архимандрита Кирила, оценявайки делата на белоградчишките българи, при ръкополагането му даде

титлата Епископ Белоградчишки, при все че в епархията му има по-големи градове от Белоградчик.

Преди Освобождението, когато книжнината у нас едва се е зараждала, Белоградчик – най-малкият град във Видинския санджак е дал най-много абонати на издаваните в Русе и Цариград български вестници и списания в сравнение с другите градове на санджака. Това се вижда от изложението на Георги Димитров в книгата му „Княжество България” (1894). Тогава, обаче, е имало условия за културен напредък, тъй като градът е бил почти вътрешен в империята с добре развити търговия и занаяти, а гражданите са живеели добре, даже охолно. Впоследствие, когато след Освобождението, Берлинският договор анулира Сан Стефанския такъв като откъсна от Сан Стефанска България Пирот, Враня и Лесковец и затвори керванния път Ниш-Пирот-Белоградчик-Видин, а още отне и възможността на селата от Презпланинието (Пиротско) да търгуват с Белоградчик, градът западна икономически, положението на гражданите се влоши и голяма част от тях – предимно турците-чифликчи се изселиха, та градът от 600 домакинства намаля до 180-200 домакинства.

Изгубил консумативния си интерланд и лишен от пътища и съобщения Белоградчик постепенно започна да губи значението си търговски център. Днес той брои едва 2000 жители, включая гарнизона и учениците от околията, които следват в прогимназията и непълната гимназия. С една реч населението му е намаляло наполовина от това, което Белоградчик е имал в турско време.

Железницата, която свързва Видин и Лом с вътрешността на царството, минава далече от града. Отговорните фактори винаги са се старали да отклонят пътищата, които би трябвало да свържат центъра с периферията (градът с околията) към Видин и Лом. По този начин, за сметка на Белоградчик се повдигнаха Ружинци и Александрово и се отне залька от устата на много белоградчишки занаятчии и търговци. Градът и неговите естествени позиции са са оценявали само, когато държавата се е намирала в опасност. В такива случаи се е заговаряло за прекарване през и около града пътища и железопътна линия – разбира се от стратегически съображения. Обаче, минавала ли е опасността, всичко се е забравяло и Белоградчик си оставал при старото положение.

По време на турското господарство кожухарският, бояджийският, табачкият, златарският, абаджийският, папукчийският и др. занаяти са били в цветущо положение. От шадравана (площад „Фердинанд“¹²⁾) до края на града към циганската махала, главната улица и улица „Крепостна“, от пазарището до „Хаджи Мехмед Джамия“ – всичко това е било усеяно с работилници и търговски дюкяни, в които е кипяла работа и се е давал поминък на стотици семейства. Днес съществуващите работилници и дюкяни се равняват едва на ¼ от числото на тия преди Освобождението.

С непосилен труд гражданите и общината поддържат Непълна смесена гимназия, която дава образование на стотици младежи. Освен непълната гимназия в града имаше и Столарско-дърводелско училище, което се поддържаше от държавата, но последното по бюджетни причини се закри. Българското население в града, както и това в околията, в най-тежките времена е било буден страж за запазване националността и вярата, което то доказва на дело като даде редица борци за националната свобода в 1812 г., когато на чело на борците и застанал храбрия хайдутин Велко, който със своите смелчаци – герои-българи, съставляващи коницата му, е влизал два пъти ненадейно в самия град и е избивал множество турци. За съжаление славата на хайдук Велко се обсеби от сърбите след загинването му при Неготин през 1813 г., при все, че по-рано самите сърби го бяха възпели като български витяз в следните стихове:

Хвала тебе Бугарски витеже,
Сабля твоя свуда турци реже,
Хайдук Велко юнак болше нема,
Бугара – весела му майка.¹³⁾

През бурната 1850 г., когато всичко събудено в града е загинало и целият град се е потопил в траур, инициаторите на въстанието са били белоградчишки граждани, делата на които поменахме в предните редове на брошурата.

В 1876 г., когато сърбите обявиха война на турците, и нашите българи, смятайки, че е дошъл денят на нашето освобождение, обявиха Априлското

въстание. Белоградчик изпрати борци за отечествената свобода, някои от които загинаха при „Кадъ боаз”, „Бабина глава” и Гредетин.

В 1885 г. (в Сръбско-българската война) белоградчишките опълченци и доброволци, командвани от поручиците Чолаков и Дворянов (последният сега полковник от запаса), проявиха нечуван героизъм, отблъсквайки и разбивайки 10 пъти по-многочисления противник. В памет на тая светла дата общинската управа по инициативата на будни белоградчишки граждани постави при входа на града, на шосето Белоградчик – Лом, на една скала възпоменателна плоча със следния надпис: „Нека знаят грядущите поколения, че на 6 ноември 1885 г. след тридневни сражения около града четиристотин български доброволци и опълченци, командвани от поручиците Чолаков и Дворянов, геройски отбиха вероломното нападение на десет пъти по-многобройния нападаел – сърбите.”

И през Освободителната война Белоградчик даде не малко борци, които на Шипка, Шейново, Стара Загора и пр., заедно с другите българи – опълченци, прославиха българското име. През тази война Белоградчишката крепост биде най-напред обсадена от сърбите.

Впоследствие по нареждане на Руското главно командване сърбите снеха обсадата като ги замениха румънците (бригадата Кантили от 3-а дивизия на полковник Хараламб). Румънските войски се ограничиха с блокадата и бомбардировката на града и крепостта в продължение на повече от 30 дни, без, обаче, да уязвят чувствително било града, било крепостта. Най-после на 12/25 февруари 1878 г. гарнизонът (турците – защитници на града и крепостта) капитулира с условието войските да напуснат града и крепостта с оръжието си и с всички бойни припаси и да заминат през Св. Николския проход за Македония, което и стана.

Поручик Дворянов (Венедиков, 1935)

Неописуема бе радостта за нас, Белоградчишките граждани – българи, от освобождението ни от петвековното иго. Велик беше за нас денят, в който встъпиха в града войските на нашите освободители. Всички българи излязохме край града до сегашната циганска махала, за да срещнем освободителите си. На Видинската капия се беше построило едно отделение турска войска за отдаване почести на победителите и за предаване на града.

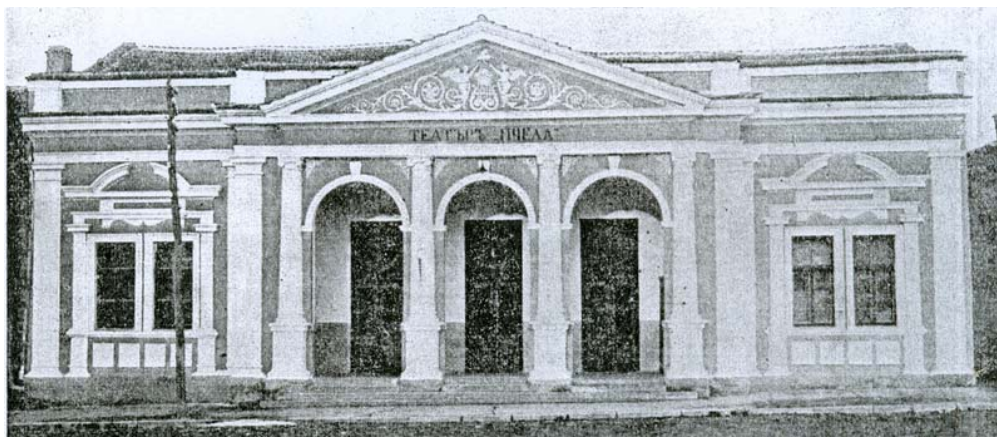
По шосето най-напред се зададе ескадрон руски казаци, начело на които вървеше майор Димитрий Вукович Караджич¹⁴⁾ с персонала, който трябваше да поеме гражданското управление, а след казаците – румънските войски начело с музика. Посрещането бе трогателно, българското „ура“ цепеше въздуха, лееха се сълзи на възторг и умиление. И пътят на освободителите бе усеян с цветя. Веднага освободители и освободени отидохме в църквата да благодарим на Бога за даруваната ни свобода. През време на молебена, при възгласа за многолетието на Царя Освободителя, на Княз Карол и на руския, румънския и българския народи, се дадоха 21 топовни салюти. Ние, тогава още деца, счетохме изстрелите като нападателна стрелба и от уплаха се заплакахме почти всички, та трябваше надълго да ни се обяснява, че тия гърмежи са халосни и че се дават от благодарност към Бога за успешното освобождение на града от турското иго.

Не след дълго време румънците си отидоха като бяха заместени с руски войски, които в късо време бяха заменени с българска земска войска – първи български военен набор.

В Белоградчик най-напред квартируваше част от 8-а Врачанска дружина; след нея – част от 9-а Берковска дружина, а най-последно, през 1880 г., гарнизонът бе вдигнат, та до войната в 1885 г., а и след нея, ние, белоградчишките граждани, виждахме войници само, когато наши съграждани, служещи в армията, си дохождаха в отпуск. Войната със сърбите, обаче, даде на нашия Генерален щаб да разбере, че за да може да се пази София и Видин, нужна е Белоградчишката крепост. Именно за това през 1889-1891 г. Белоградчик бе укрепен и от 1890 г. насам градът не е оставян без гарнизон.

Хубав е Белоградчик. Той се гордее със старинната си крепост, която ежегодно се посещава от хиляди туристи. Ние се гордеем със своето театрално

здание и то не за това, че то представлява от себе си някакъв грамаден монумент, а за това, че то и красивата му фасада за един малък градец като Благородчик е много нещо, още повече, че е построено тогава (1894 г.), когато и големите градове не помислюваха даже да строят театри.

Театър „Пчела”

Театърът и Офицерското събрание

Други забележителни сгради са военният клуб, казармите, прогимназията, зданието на Земеделската банка, хотелите „Родина” и „България” и някои частни жилища, както и Ловният дом – новопостроена сграда в Ловния парк, близо до „Мислен камък,” където датчици прекарват охолно летните горещини при чист въздух, хубава балканска вода и освежителна лятна баня.

Красиви са скалите около Белоградчик, затова ги и възпяха чужденци като Бланки и Каниц.¹⁵⁾ Хубави са самораслите гори, които заобикалят града, както и изкуствените насаждения – борове, акации и др., също и местата за разходка, създадени от майката - природа. Те ще станат още по-хубави, когато човешката ръка поработи върху тях. И не след дълго Белоградчик и Белоградчишката околност ще се обърнат на летни жилища на видинлии и ломчани, които жадуват за чист прохладен въздух. В местностите „Долня”, „Прокина – Каварналиевата котловина”¹⁶⁾ и „Черна падина”- котловини, запазени от ветровете, където слънчевите лъчи стопяват най-рано снеговете, там, където пониква най-рано кукуряка и синчеца, и дето има хубава балканска вода, не след дълго време ще се издигнат летни къщички. И горите около тях ще се огласяват от хиляди гласове на млади жизнерадостни хора, дошли на разходка и почивка, а чистият балкански въздух и хубавата вода ще засилват изтощените организми на слабите. И тогава Белоградчик и неговата околност, включая и хубавия „Горни Крупец” с неговите „Голяма и Малка дъбавица”, с галерията от природни статуи, с целебната и освежителна вода в „Елъше”, от гдето красиви ханъмки са отнесли неизгладими спомени в Стамбул, Ески Шекир, Бандерма и Юскюдар (Скутари), както и приветливата „Маркашница” с хубавите плодове – сливи, ябълки, круши и грозде и със синьо-железната си вода, която поправя разстроени жельдьци, ще станат истински курортни места – особено тогава, когато общинската управа довърши започнатото дело по водоснабдяването на града. А имаме ли в изобилие вода, електрическо осветление и други удобства в града и околността му, ще имаме гъмжило от посетители.

Каварналиевата котловина

Лобното място на полковник Каварналиев

A.-J. Blanqui (1798-1854)

Felix Kanitz (1829-1904)

Тогава всяка вечер хора ще се трупат на „Мислен камък”, в борвата култура из парка „Борис III”, на „Писана бука”, на „Кучешкия камък”, из хубавото дефиле, дето се мъдрят няколко самородни статуи. Хиляди хора ще излизат на разходка до „Субашин” и други места. На „Кърнина ливада” и „Поплилов камък” ще се качват ежедневно млади туристи, за да се любуват на хубавата гледка и на слънчевия заник, а от „Венеца” – от „Смедерев връх” ще дочакват изгрева на слънцето и ще гледат тихия бял Дунав как лъкатуши между равна Румъния и Бдинското поле. На „Банова глама” с хубавата котловина, гдето е построена модерната свинарница, с приветливата до нея къща, годна за летовище на дачници, ще квартируват такива. На прохода „Столове”, където е построен общинския дом за почивка, ще бъде поставен голям фенер – фар, за да

осветява околността; пътникът по всяко време може там да намери закуска и чаша вино за подкрепа. От там гледката към града и „Загорието” (полето) е чудно хубава. Така е и по новата варианта на шосето Видин – Белоградчик, която се вие като змия през горите. Там ще се движат няколко десетки файтони, кола и автомобили и стотици пешеходци на път за и от Белоградчик. Когато всичко това стане малкият Белоградчик – старият Зелен град ще заприлича на швейцарско градче.

БЕЛЕЖКИ

1. Печати се с частично осъвременен правопис според изданието от 1938 година: К. Панов. *Белоградчик (Минало и настояще)*. Печатница „Стамен Каменов”, Белоградчик, 21 с. Възпроизвеждането на илюстрациите от оригинала се оказа невъзможно, но приложените тук илюстрации са същите или близки до тези, представени в книгата. Добавени са няколко нови илюстрации в съответствие с текста на книгата.

2. Киро Панов, п. адвокат от гр. Белоградчик, е автор и на втора книга „Материали по Белоградчишкото въстание” (1937), вече републикувана в списание „Венец”, том 1, книжка 1, 2010 (с. 13-41). На вътрешната корица на „Белоградчик (Минало и настояще)”, на екземпляра, използван тук, авторът е оставил автограф: „На Г. Матей Игнатов за спомен, Белоградчик, 18. V. 938 г.” (Матей Игнатов (1885-1957) е също белоградчишки гражданин, познат в миналото, споделял дълги години една кантора с Киро Панов).

3. Бойници са били един вид малки укрепления (стражарници), служещи за охрана на военните и керванни пътища в империята, остатъци от които личат и сега край поменатия път, именно: калето при Кладоруб, голямата и малката стражи между селата Острокапци и Кладоруб, стражата при „Кокошевец” над военната станция и Керван Сарая при местността „Ханище” до запустялото селище „Брестово”, калето над село Дъбрава и много други.

4. Местността, граничеща с тези развалини, и сега носи названието „Страшимирица”, по турски „Истрашимир”.

5. При риголване почвата за разсадника се откриха основите на сграда, за която се предполага, че е била мюсюлмански молитвен дом (джамия), а около нея се откриха гробове, в които в главите на някои от скелетите се намериха забити гвоздеи (пирони) ковачка изработка. Защо са били забити гвоздеи в главите на тези покойници остава да кажат историците и археолозите. По-нагоре край рекичката се откриха развалините на турска баня и основите на други паянтови постройки.

6. Старите хора и сега показват група скали в м. „Збег“, на запад от града на 3-4 км, дето било избягало населението, за да се скрие от турското нападение и сочат една скала, от която се била хвърлила една девойка, за да не попадне в турски ръце, косите на която се били закачили на едно ясенено дърво, което растяло в скалата, та увиснала на него и там умряла като стояла обесена докато се разпаднала, както и на скалите „Борич“, гдето според преданието са станали люти битки между турците и българите.

7. При административното делене на населените места в тоя край, както в миналото, тъй и сега, са се правили и правят грешки във вреда на Белоградчик. Така селата Извор, Лагошевци, Шипот и др. от Видинската околия, Ярловица, Головица и др. от Ломската околия, отстоящи от Белоградчик само на 15-20 км, а от Видин и Лом на повече от 40 км, вместо в Белоградчишката околия са оставени във Видинската и Ломската околии.

8. Кулската околия в турско време се именуваше Сахренска – Сахра от Загоре. И целият полски край в нашата и Кулската околия се наричаше „Загоре“. Когато някой планинец или презпланинец тръгваше за полския край, казваше „отивам в Загорието“.

9. По-подробно описание и материал по Белоградчишкото въстание са дадени от нас в отделна брошура (1937) от Комитета 1850 год., който наскоро ще издигне общ паметник за падналите във въстанието¹⁰⁾ и който е издигнал скромнен такъв при крепостта за мъченически загиналите инициатори на въстанието, а старият народен учител Тома Виденов възпя делото на борците в стихове (Виденов, 2010).

10. Такъв паметник в Белоградчик още няма.

11. Пред църквата „Св. в. мъченик Георги Победоносец” стоят побити два каменни стълба (свещници), на единия на които има издълбано с хубави букви надпис: „Никола Дончов, 1834 лето”, а на другия – „Димитър Димитров”. Тия стълбове по-рано служеха за свещници, но преди 7-8 години ги извадиха от църквата. На иконата „Св. Иван Кръстител” има сребърна украса – подарък от Божин Джуджин, която датира от 1840 год. – видно от самия надпис върху нея.

12. В турско време на площада е имало шадраван, за който са служили водите на чешмата, която е до общинското управление.

13. Преди 50 години почина белоградчишката гражданка баба Живана Гергова, столетница, която ни е разказвала за подвизите, извършени в града от хайдук Велко и неговата дружина.

14. Майор Караджич е син на прочутия сръбски писател Вук Караджич; бил е офицер на руска служба. Той е бил предан на службата си и е имал стълкновения със сръбските войски, които били завзели Дъбрава и Чифлиците на 4-5 км. от града. Караджич стоя в Белоградчик кратко време – началството му го премести във Видин и за негов заместник дойде щабс капитан Бурулей, след заминаването на когото управлението мина в ръцете на българите, като за пръв Белоградчишки окръжен началник дойде Пенчо Черковски.

15. Франзузинът Бланки, прочут член на Парижкия институт, който през 1841 година е пропътувал България с политическа мисия, като описва хубостите на Белоградчишката околност, между другото пише: „На живописци и геолози препоръчвам слизането от Белоградчишката височина към село Върбово. Тесните проходи на Олиула в Прованс, теснината Панкорбо в Испания, Алпите, Пиринеите, най-дивите Тиролски планини в Швейцария не притежават нищо, което би могло да се сравни с това, което видях в Белоградчик.” Австрийският учен Феликс Каниц в книгата си „Дунавска България и Балканът” описва, просто възпя хубостите на Белоградчик.

16. Местността „Прокина”, дето беше лагера на бившия 15-и пехотен Ломски полк, се преименува в „Каварналиева котловина” на името на бившия през 1907 г. командир на полка подполковник Каварналиев. Той, като командир на полка, остави неизличими спомени в сърцата на гражданите, офицерското тяло и войниците със своя благ характер и добра душа. Полковник Каварналиев

като командир на 2-а бригада от Балканската дивизия загина геройски в неравен бой с коварните наши съюзници гърците при Гевгели през 1913 година.

ЛИТЕРАТУРА

Венедиков, Й. (1935). *История на доброволците от Сръбско-българската война*. София.

Виденев, Т. (2010). На 7-те водители на въстанието в 1850 г., посечени в Белоградчишкото кале. *Венец, 1*, 7-12.

Димитров, Г. (1894). *Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение*. София: Придворна печатница.

Панов, К. (1937). *Материали по Белоградчишкото въстание*. Белоградчик: Печатница Стамен Каменов; Панов, К. (2010). Материали по Белоградчишкото въстание. *Венец, 1*, 13-41.

Blanqui, A.-J. (1845). *Voyage en Bulgarie Pendant l'Année 1841*. Paris: W. Coquebert.

Kanitz, F. (1875). *Donau-Bulgarien und der Balkan*. Leipzig: Herman Fries.